

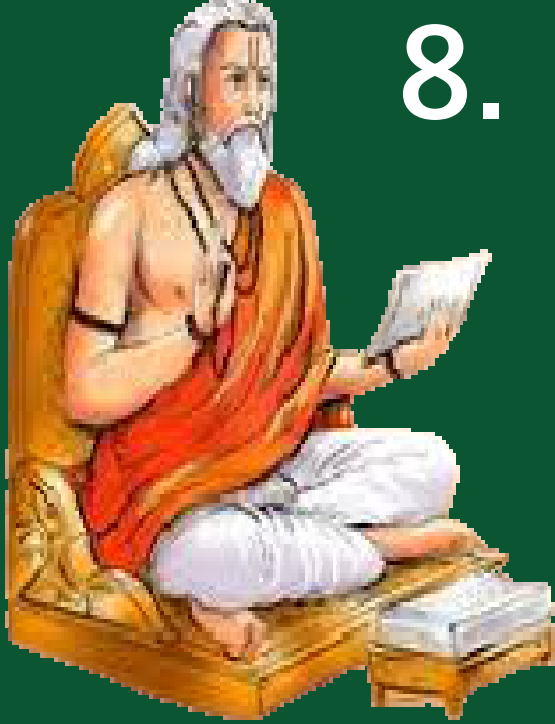
ધોરણ- 10

સંસ્કૃત

8. સાક્ષિભૂતઃ મનુષ્યઃ

સાક્ષી બનેલો માણસ

અનુવાદ સાથે સ્વાધ્યાય સોલ્યુશન

સંસારને જોવાની અનેક રીત છે. તેમાંની એક રીત એ છે કે સંસાર ઘટના-દુર્ઘટનાઓની માયાજાળ છે. દરેક ક્ષણે, દરેક સ્થળે જાતજાતની ઘટનાઓ બનતી રહે છે. સંસારના વિવિધ પદાર્થો એકબીજાના સંદર્ભે આ બધી ઘટનાઓના સાક્ષી બનતા રહે છે. આવા સાક્ષીઓમાં પથ્થર જેવા જડ પદાર્થો, પશુ-પક્ષી અને મનુષ્ય જેવા ચેતન પદાર્થોનો સમાવેશ થાય છે.

પોતાની લાક્ષણિકતાને કારણે આ સાક્ષીભૂત પદાર્થો જુદી જુદી ભૂમિકા અદા કરતા હોય છે. પથ્થર વગેરે જડ પદાર્થો કશું જ કર્યા વિના, નિષ્ક્રિય રહીને જે-તે ઘટનાના સાક્ષી બને છે. ગાય વગેરે જેવા પશુઓ ઘટના સ્થળથી દૂર ભાગીને પોતાની જાતને સાચવી લેવાનો ઉપક્રમ આદરે છે. આ બંને પદાર્થો પાસે આ સિવાય બીજી કોઈ આશા રાખી શકાતી નથી. પરંતુ માણસની સ્થિતિ આ બંને કરતાં

જરા જુદા પ્રકારની છે. જેમ કે, દુર્ઘટનાનો સાક્ષી બનેલો માણસ દુર્ઘટનાગ્રસ્તને જોઈ તેના દુઃખથી પોતે પણ દુઃખની અનુભૂતિ કરે છે. એ સાથે જ તે દુઃખી માણસની મદદ કરવા સક્રિય બને છે અને એ રીતે પોતાના કર્તવ્યનો નિર્વાહ કરે છે. વળી, એ દુર્ઘટનાથી કોઈક બોધપાઠ લેવાનો પણ તે ઉપક્રમ આદરે છે.

આજકાલ યાતાયાતનાં સાધનોની અધિકતાને કારણે રાજમાર્ગ ઉપર અનેક દુર્ઘટનાઓ ઘટે છે. આવી દુર્ઘટનાના સાક્ષીભૂત માણસ પાસે જે અપેક્ષા રાખવાની હોય છે, તે અપેક્ષાઓ પૂરી થતી નથી. આ સ્થિતિમાં દુર્ઘટનાઓના સાક્ષીભૂત મનુષ્યની ફરજ છે, જેને બચાવવા માટે તત્પર રહેવા તરફ દિશાસૂચન કરવા માટે આ સંવાદાત્મક પાઠ પ્રસ્તુત છે.

(માર્ગે ઘટમાનાયાઃ દુર્ઘટનાયાઃ સાક્ષિણઃ કે કે ભવન્તિ, કિં કિં ચ તે આચરન્તિ
ઇતિ વિષયમધિકૃત્ય પુનીતસુનીતૌ પરસ્પરં સંવદતઃ।)

(માર્ગમાં બનતી દુર્ઘટનાના સાક્ષીઓ કોણ કોણ થાય છે અને તેઓ શું શું કરે છે, એ
વિષયના સંબંધમાં પુનીત અને સુનીત વાર્તાલાપ કરે છે.)

પુનીતઃ ભ્રાતઃ ! માર્ગે કદાચિત્ દુર્ઘટનાઃ અપિ ઘટન્તિ। તત્ર પ્રાયઃ પ્રસ્તરાદયો
જડપદાર્થાઃ, ગવાદયઃ પશવઃ મનુષ્યાશ્ચેતિ ત્રયઃ સાક્ષિણઃ ભવન્તિ । કિં ત્વં જાનાસિ
યત્ ઘટિતાયાઃ દુર્ઘટનાયાઃ સન્દર્ભે એતે ત્રયોઽપિ ભિન્ન ભિન્નં કર્મ સમાચરન્તિ ।

પુનીત – ભાઈ ! માર્ગ પર ક્યારેક દુર્ઘટનાઓ પણ બને છે. તેમાં ઘણું કરીને પથ્થર
વગેરે જડ પદાર્થો, ગાયો વગેરે પશુઓ અને માણસો એમ ત્રણ સાક્ષીઓ બને છે. શું
તું જાણે છે કે બનેલી દુર્ઘટનાના સંબંધમાં આ ત્રણેય જુદો જુદો વ્યવહાર કરે છે.

સુનીતઃ ન જાનામિ । પ્રથમં કથયતુ યત્ પ્રસ્તરાદયઃ કિં કુર્વન્તિ ?

સુનીત - હું નથી જાણતો. પહેલાં કહો કે પથ્થર વગેરે શું કરે છે?

પુનીતઃ પ્રસ્તરાદયસ્તુ અચેતનાઃ સન્તિ, તે સ્વયં ક્રિયાં કર્તું સમર્થાઃ ન ભવન્તિ । અતઃ તે તથૈવ તિષ્ઠન્તિ।

પુનીત – પથ્થર વગેરે તો જડ છે; તેઓ જાતે ક્રિયા કરવા શક્તિમાન નથી હોતા. એથી તેઓ તેમ જ રહે છે.

સુનીતઃ સચેતનાઃ પશવઃ પક્ષિણશ્ચ કિં કુર્વન્તિ ?

સુનીત – ચેતનાવાળાં પશુઓ અને પક્ષીઓ શું કરે છે?

पुनीतः एते घटनया उत्थितात् ध्वनेः भयमनुभवन्ति । अतः घटनास्थलात् दूरे धावन्ति ।

पुनीत - આ બધા ઘટનાથી ઊઠેલા ધ્વનિથી ભય અનુભવે છે. આથી તેઓ ઘટનાના સ્થળથી દૂર ભાગે છે

सुनीतः सत्यं वदति भवान्। गवादयः पशवस्तु निर्बुद्धयः सन्ति। परन्तु कश्चित् सबुद्धिः मानवोऽपि यदि घटनास्थलात् दूरे धावति, तर्हि पशुरेव सः।
सुनीत – તમે સાચું કહો છો. ગાય વગેરે પશુઓ તો બુદ્ધિરહિત છે. પરંતુ કોઈ બુદ્ધિવાળો માણસ પણ જો ઘટનાના સ્થળથી દૂર ભાગી જાય, તો તે પશુ જ છે.

પુનીતઃ વસ્તુતસ્તુ મનુષ્યઃ યદિ મનુષ્યઃ ઇવ વર્તતે, તદા સઃ દુર્ઘટનાયાઃ સાક્ષી
ભૂત્વા ત્રિવિધં કાર્યમ્ આચરતિ ।

પુનીત – હકીકતમાં તો મનુષ્ય જો મનુષ્યની માફક વર્તે, તો તે દુર્ઘટનાનો
સાક્ષી બનીને ત્રણ પ્રકારનું કાર્ય કરે છે.

સુનીતઃ કાનિ કાનિ તાનિ ત્રિવિધાનિ કાર્યાણિ ?

સુનીત - તે ત્રણ પ્રકારનાં કાર્યો કયાં કયાં છે?

પુનીતઃ પ્રથમં કાર્યમ્ અસ્તિ દુઃખાનુભૂતિઃ। મનુષ્ય એવ દુઃખેન દુઃખિતો
ભવિતુમર્હતિ, સુખેન ચ સુખિતઃ। અતઃ દુર્ઘટનયા પીડાગ્રસ્તં દુઃખિતં જનં
દૃષ્ટ્વા મનુષ્યેણ દુઃખાનુભૂતિઃ કરણીયા ભવતિ। યઃ ક્ષત્તુ એતાદૃશં જીવં પશ્યન્
અપિ દુઃખં ન અનુભવતિ, સઃ મનુષ્યઃ નાસ્તિ, અપિ તુ સઃ પ્રસ્તરઃ એવ। યતો

हि प्रस्तरः कदापि अन्यस्य दुःखं न अनुभवति।

પુનીત – પહેલું કાર્ય છે દુઃખનો અનુભવ. મનુષ્ય જ દુઃખ વડે દુઃખી અને સુખ વડે સુખી થવાને યોગ્ય છે. આથી દુર્ઘટનાને લીધે પીડામાં ઘેરાયેલા દુઃખી માણસને જોઈને માણસે દુઃખની અનુભૂતિ કરવાની હોય છે. ખરેખર જે એવા જીવને જોતો હોવા છતાં પણ દુઃખ અનુભવતો નથી, તે માણસ નથી, પરંતુ તે તો પથ્થર જ છે કારણ કે પથ્થર ક્યારેય બીજાનું દુઃખ અનુભવતો નથી.

**सुनीतः यथार्थं भवानाह । मयापि बहुधा अपरिचितं दुर्घटनाग्रस्तं जनं पश्यता
दुःखमनुभूतमस्ति । द्वितीयं कार्य किमस्ति?**

સુનીત - તમે બરાબર કહો છો. મેં પણ મોટે ભાગે દુર્ઘટનાથી ઘેરાયેલા અજાણ્યા માણસને જોતાં દુઃખ અનુભવ્યું છે. બીજું કાર્ય શું છે?

પુનીતઃ દ્વિતીયં કાર્યં તુ કર્તવ્યસ્ય નિર્વાહઃ। દુર્ઘટનાગ્રસ્તઃ જનઃ સદ્યઃ એવ
ઓષધાલયશ્રિતઃ કરણીયઃ ભવતિ યેન તસ્ય ડચિતઃ ડપચારઃ સ્યાત્ । તત્ર સઙ્ગત્ય
કદાચિત્ તસ્મૈ રક્તસ્ય આવશ્યકતા ભવતિ ચેત્, સ્વકીયં રક્તમપિ તસ્મૈ દાતવ્યં
ભવતિ । તસ્ય પરિવારે સૂચના દાતવ્યા ભવતિ યેન તસ્ય પરિવારજનઃ
ઓષધાલયમાગત્ય તસ્ય વિશેષઃ સહાયો ભવેત્। દુર્ઘટનાયાઃ સાક્ષિણઃ મનુષ્યસ્ય
એતાદૃશં કર્તવ્યમ્। સર્વૈઃ મનુષ્યૈઃ અસ્ય કર્તવ્યસ્ય નિર્વાહઃ કરણીયઃ એવ।

પુનીત - બીજું કાર્ય તો છે કર્તવ્યનું પાલન. દુર્ઘટનાથી ઘવાયેલા માણસને તરત
જ દવાખાને પહોંચાડવાનો હોય છે, જેથી તેની યોગ્ય સારવાર થાય. ત્યાં જઈને
ક્યારેક તેને જો લોહીની જરૂર હોય તો તેને પોતાનું લોહી પણ આપવાનું હોય છે.
તેના પરિવારને સૂચના આપવાની હોય છે, જેથી તેના પરિવારના લોકો દવાખાને

આવીને તેના ખાસ સહાયક બની શકે. દુર્ઘટનાના સાક્ષી મનુષ્યનું આવું કર્તવ્ય છે. બધા માણસોએ આ કર્તવ્ય બજાવવાનું જ હોય છે.

સુનીતઃ તૃતીયં કાર્યં કિમસ્તિ, યત્ ઘટનાયાઃ સાક્ષી મનુષ્યઃ આચરેત્ ?

સુનીત - ત્રીજું કાર્ય શું છે, જે ઘટનાના સાક્ષી બનેલા માણસે કરવું જોઈએ ?

પુનીતઃ તૃતીયં કાર્યમ્ અસ્તિ બોધપ્રાપ્તિઃ। મનુષ્યેણ સદૈવ બોધપ્રાપ્તયે પ્રયત્નઃ

કરણીયો ભવતિ । યદા વયં કસ્યાશ્ચિત્ દુર્ઘટનાયાઃ સાક્ષિણઃ ભવામઃ તદા કર્તવ્યં

સમાચરન્તઃ દુઃખમનુભવન્તઃ તસ્યાઃ દુર્ઘટનાયાઃ કઞ્ચિત્ બોધમપિ પ્રાપ્તુમ્ અર્હામઃ।

પુનીત - ત્રીજું કાર્ય છે બોધ મેળવવાનું. માણસે હંમેશાં બોધની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન

કરવાનો હોય છે. જ્યારે આપણે કોઈ દુર્ઘટનાના સાક્ષી બનીએ છીએ ત્યારે કર્તવ્ય

બજાવતા, દુઃખ અનુભવતો (આપણે) તે દુર્ઘટનામાંથી કાંઈક બોધ પણ મેળવવાને

લાયક છીએ.

વિના કારણં દુર્ઘટના ન ભવતિ । તત્ર કસ્યચિત્ જનસ્ય ત્રુટિઃ કારણં ભવતિ ।
સા ત્રુટિઃ જ્ઞાતવ્યા । તદનન્તરં તાદૃશીં ત્રુટિમહં ન કદાપિ કરિષ્યામીતિ બોધોઽપિ
પ્રાપ્તવ્ય એવ ।

કારણ વિના દુર્ઘટના થતી નથી. તેમાં કોઈક માણસની ભૂલ કારણ હોય છે. તે ભૂલ
જાણવી જોઈએ. ત્યારપછી તેવી ભૂલ હું ક્યારેય નહીં કરું એવો બોધ પણ
મેળવવાનો હોય જ.

સુનીતઃ સાધુ કથિતં ભવતા । ઘટનાયાઃ સાક્ષિણઃ સન્તઃ કર્તવ્યં નિર્વહન્તોઽપિ,
દુઃખમનુભવન્તોઽપિ યદિ વયં બોધપાઠં ન પ્રાપ્નુમઃ તદા વયં મનુષ્યાઃ ન સ્મઃ ।
સુનીત – તમે યોગ્ય કહ્યું. ઘટનાના સાક્ષી બનવા છતાં, કર્તવ્યનું પાલન કરતા હોવા
છતાં, દુઃખને અનુભવતા હોવા છતાં પણ જો આપણે બોધપાઠ ન પ્રાપ્ત કરીએ, તો
આપણે મનુષ્યો નથી.

स्वाध्याय

प्र. 1. अधोदत्तेभ्यः विकल्पेभ्यः समुचितम् उत्तरं चिनुत -

(1) के स्वयं क्रियां कर्तुं समर्थाः न सन्ति?

A. पशवः

B. मनुष्याः

C. प्रस्तराः

D. पक्षिणः

(2) गवादयः पशवः कीदृशाः भवन्ति?

A. अचेतनाः

B. सबुद्धयः

C. असमर्थाः

D. निर्बुद्धयः

(3) दुर्घटनाग्रस्तः जनः कुत्र नेतव्यः?

A. गृहम्

B. ओषधालयम्

C. कुत्रापि न

D. पुलिसस्थानकम्

(4) घटनाया उत्थितेन भयमनुभवन्ति।

A. दुःखेन

B. ध्वनेः

C. सुखेन

D. ध्वनिना

(5) साक्षिभूतेन मनुष्येण सदैव किमर्थं प्रयत्नः करणीयः?

A. बोधप्राप्तये

B. धनप्राप्तये

C. सुखप्राप्तये

D. शान्तिप्राप्तये

(6) कः परस्य दुःखेन दुःखितः भवितुमर्हति?

A. पशुः

B. वृक्षः

C. मनुष्यः

D. प्रस्तरः

(7) साक्षिभूतस्य मनुष्यस्य द्वितीयं कार्यं किम् अस्ति?

A. बोधप्राप्तिः

B. दुःखानुभूतिः

C. भयानुभूतिः

D. कर्तव्यस्य निर्वाहः

प्र. 2. एकवाक्येन संस्कृतभाषायाम् उत्तरत

(1) दुर्घटनायाः साक्षिणः के भवन्ति?

उत्तरम् – प्रायः प्रस्तरादयः जडपदार्थाः, गवादयः पशवः, मनुष्याः च इति त्रयः दुर्घटनायाः साक्षिणः भवन्ति।

(2) घटनया उत्थितात् ध्वनेः भीताः पशवः किं कुर्वन्ति?

उत्तरम् – घटनया उत्थितात् ध्वनेः भीताः पशवः घटनास्थलात् दूरे धावन्ति।

(3) दुर्घटनायाः कारणं किं भवति?

उत्तरम् - दुर्घटनायाः कारणं कस्यचित् जनस्य त्रुटिः भवति।

(4) कर्तव्यस्य निर्वाहः कस्य कार्यमस्ति?

उत्तरम् – कर्तव्यस्य निर्वाहः मनुष्यस्य कार्यमस्ति।

प्र. 3. अधोप्रदत्तानां कृदन्तानां प्रकारं लिखत -

- (1) भूत्वा - भू (1 प.) धातोः सम्बन्धकं भूतकृदन्तम् (त्वान्तम् अव्ययम्)
- (2) संगत्य - सम् + गम् (1 आ.) धातोः सम्बन्धकं भूतकृदन्तम्
(ल्यबन्तम् अव्ययम्)
- (3) करणीयः - कृ (8 उ.) धातोः विध्यर्थं कृदन्तम्
- (4) दातव्यम् - दा (1 प., 3 उ.) धातोः विध्यर्थं कर्मणि कृदन्तम्
- (5) भवितुम् - भू (1 प.) धातोः हेत्वर्थकं तुमन्तम् अव्ययम्
- (6) प्राप्तव्यः - प्र + आप (5 प.) धातोः विध्यर्थं कृदन्तम्

प्र. 4. सन्धिविच्छेदं कुरुत-

- (1) मनुष्याश्चेति = मनुष्याः + च + इति
- (2) प्रस्तरादयस्तु = प्रस्तरादयः + तु
- (3) मानवोऽपि = मानवः + अपि
- (4) निर्वहन्तोऽपि = निर्वहन्तः + अपि
- (5) पशुरेव = पशुः + एव
- (6) यतो हि = यतः + हि

प्र. 5. रेखाङ्कितपदानां समासप्रकारं लिखत -

(1) जडपदार्थाः साक्षिणः भवन्ति।

उत्तरम् - जडपदार्थाः- जडाः पदार्थाः- कर्मधारय समासः

(2) अतः घटनास्थलात् दूरे धावन्ति।

उत्तरम् - घटनास्थलात् – घटनायाः स्थलम्, तस्मात् षष्ठी तत्पुरुष समासः

(3) दुर्घटनाग्रस्तं दुःखितं जीवं पश्यन् जनः किं कुर्यात् ।

उत्तरम् - दुर्घटनाग्रस्तम् - दुष्टा घटना – दुर्घटना - प्रादि तत्पुरुषः

दुर्घटनया ग्रस्तः, तम् - तृतीया तत्पुरुष समासः

प्र. 6. रेखाङ्कितपदानां स्थाने प्रकोष्ठात् उचितं पदं चित्वा प्रश्नवाक्यं रचयत -

(का, कस्याः, कस्मात्, कम्, कैः)

(1) पशवः ध्वनेः भयमनुभवन्ति। - पशवः कस्मात् भयमनुभवन्ति?

(2) मनुष्यैः कर्तव्यस्य निर्वाहः करणीयः। - कैः कर्तव्यस्य निर्वाहः करणीयः?

(3) विना कारणं दुर्घटना न भवति। - विना कारणं का न भवति?

(4) दुर्घटनायाः बोधं प्राप्तुम् अर्हामः। - दुर्घटनायाः कम् प्राप्तुम् अर्हामः?

પ્ર. 7. પ્રદત્તપદાનિ પ્રયુજ્ય વાક્યાનિ રચયત

(1) કારણ વિના દુર્ઘટના થતી નથી. (કારણ વિના દુર્ઘટના ન ભૂ)

ઉત્તરમ્ – કારણં (કારણેન કારણાત્ વા) વિના દુર્ઘટના ન

(2) આપણા ત્રણ કર્તવ્યો છે. (અસ્મદ્ ત્રિ કર્તવ્ય અસ્)

ઉત્તરમ્ – અસ્માકં ત્રીણિ કર્તવ્યાનિ સન્તિ।

(3) પથ્થરો અચેતન હોય છે. (પ્રસ્તર અચેતન ભૂ)

ઉત્તરમ્ – પ્રસ્તરાઃ અચેતનાઃ ભવન્તિ।

(4) માણસ સુખ અને દુઃખનો અનુભવ કરે છે. (માનવ સુખ ચ દુઃખ અનુ + ભૂ)

ઉત્તરમ્ – માનવઃ સુખં ચ દુઃખં ચ અનુભવતિ।

પ્ર. 8. અધોદત્તાનાં પ્રશ્નાનામ્ ઉત્તરાણિ ગુર્જરભાષાયાં લિખત -

દુર્ઘટનાના સાક્ષી કોણ કોણ બને છે ?

ઉત્તર : દુર્ઘટનાના સાક્ષી મોટે ભાગે પથ્થર વગેરે જડ પદાર્થો, ગાયો વગેરે પશુઓ અને માણસો બને છે.

(2) કયા મનુષ્યની પશુમાં ગણના થાય?

ઉત્તર : કોઈ બુદ્ધિમાન મનુષ્ય પણ જો દુર્ઘટનાના સ્થળથી દૂર ભાગી જાય, તો તેની પશુમાં ગણના થાય.

(3) દુર્ઘટનાના સાક્ષી બનેલા માણસનાં ત્રણ કર્તવ્યો કયાં કયાં છે?

ઉત્તર : દુર્ઘટનાના સાક્ષી બનેલા માણસનાં આ ત્રણ કર્તવ્યો છે :

(1) દુઃખની અનુભૂતિ, (2) કર્તવ્યનો નિર્વાહ કરવો અને(3) બોધની પ્રાપ્તિ.

(4) કયા મનુષ્યને પથ્થર સાથે સરખાવવામાં આવ્યો છે? શા માટે?

ઉત્તર : દુર્ઘટનાના સાક્ષીરૂપ બનેલા માણસે દુર્ઘટનાથી ઘવાયેલા દુઃખી માણસને જોઈને દુઃખનો અનુભવ કરવો જોઈએ. જે આવા માણસને જોતો હોવા છતાં દુઃખને અનુભવતો નથી તે પથ્થર છે. કેમ કે પથ્થર ક્યારેય બીજાના દુઃખને અનુભવતો નથી

Thank You